

שמחת בית השואבה

א. השמחה המיוחדת בחג הסוכות

בפרק החמישי ממסכת סוכה מתארות המשניות בפירוט רב, את שמחת בית השואבה. המשנה הראשונה פותחת בתיאור השמחה בהכרזה: "כל מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו" (סוכה ה, א). לכל מי שאמון על לשונו המדויקת של רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה, ויודע שכל מילה, אות ותג מכוונים, יש קושי בהבנת הדברים. "לא ראה שמחה מימיו"? כולל נישואין, לידת ילדים, הכנסתם בעול מצוות ושמחת נישואיהם? כל השמחות הללו הן כאין וכאפס לעומת שמחת בית השואבה? ואם נדייק נשים לב, שלא מדובר על מי שנוטל חלק פעיל בשמחה, כגון ה"חסידים ואנשי מעשה שהיו מרקדין ופניהם כאבוקות של אור וכו'" (שם שם, משנה ד). שהרי כתוב "כל מי שלא ראה!" קל וחומר למי ששמח, ששום שמחה בעולם אינה מתקרבת לעוצמת שמחת בית השואבה.

גם הרמב"ם מאריך לדבר ולעסוק בשבח השמחה בסוכות, אם כי הרמב"ם אינו משלב בשמחה את שאיבת המים, אף שבמשנה היא שזורה בגילויי השמחה. וכך פסק הרמב"ם: "אע"פ שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתרה, שנאמר 'ושמחתם לפני ה' א-להיכם שבעת ימים'. וכיצד היו עושין...¹ מצוה להרבות בשמחה זו. ולא היו עושין אותה עמי ארצות וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה שהיו מרקדין ומספקין [=סופקין כף אל כף] ומנגנין ומשמחים במקדש בימי חג הסוכות" (הלכות לולב ה, יב-יז). והרמב"ם מסיים את הלכות לולב: "השמחה שישמח אדם בעשית המצוה ובאהבת האל שצוה בהן, עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי להפרע ממנו..." (שם, שם טו).

השמחה בעשיית כל המצוות אינה פרט שולי וזניח באופן קיום המצוה, היא מרוממת את המצוה לגבהים שלא יתכנו אצל מי שעושה מצוה בצורה סתמית, או ח"ו בכבדות ובצער. כך כתב המגיד משנה: "ועיקר הדבר שאין ראוי לו לאדם

¹ כאן מביא הרמב"ם את תיאור פרטי השמחה כפי שמפורט במשנה.

לעשות המצוות מצד שהן חובה עליו והוא מוכרח ואנוס בעשייתן. אלא חייב בעשייתן והוא שמח בעשייתן. ויעשה הטוב מצד שהוא טוב. ויבחר באמת מצד שהוא אמת. ויקל בעיניו טורחן, ויבין כי לכך נוצר לשמש את קונו" (הלכות לולב ח, טו). עבודה בשמחה היא עבודה מאהבה, שבה מצהיר העובד על אהבתו את הבורא ונכונותו לעשות בשמחה ככל אשר יידרש. עבודת ה' שאינה נעשית בשמחה היא עבודה מיראה, והרי זה כאילו מצהיר אדם שהוא עובד את ה' על מנת לא להיענש או לקבל שכר - ובזה הוא הופך את העבודה לעבודת עצמו ולצורכי עצמו שהיא [כמעט] כמו עבודה זרה.² במיוחד העלו את נושא השמחה על ראש שמחתם הוגי הדעות החסידים. אין לך אדמו"ר ורבי' שלא הציבו את השמחה בראש סולם הערכים ותלו בו את כל התרופות לכל חולי שיש באדם ובעולם.³

ברור, שהשמחה של חג הסוכות חורגת מגדרי השמחה הרגילים של כל חג או עשיית מצוה, התורה מדגישה ומצוה על שמחה מיוחדת בחג הסוכות וחוזרת על כך שלוש פעמים: "ושמחתם לפני ה' א-להיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ), "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד), "והיית אך שמח" (שם, שם טו). ואף שמבחינה הלכתית מלמד חג סוכות גם על שאר הרגלים, אזכור השמחה שלש פעמים רק בחג הסוכות, מלמד על ייחודו של החג מבחינת השמחה.

אשר על כן, כאשר חז"ל רצו לאפיין את חג הסוכות ולקבוע אפיון זה כשם תואר לחג - כמו "זמן חרותנו" בפסח, או זמן "מתן תורתנו" בשבועות - לא קראו לסוכות "זמן סוכתנו" או זמן "לולבנו-אתרוגנו" - אלא "זמן שמחתנו". דהיינו, השמחה היא המהות של סוכות. לא הדרך שבה אנו חוגגים אותו, לא הצורה שכדאי לעבוד בו - כל אלו נכונים בחגים האחרים. בסוכות השמחה היא לב לבו של החג. כנראה, אפילו יותר ממצוות ישיבה בסוכה וד' מינים, אשר על כן הוא "זמן שמחתנו".

² נכון, שלכתחילה טוב לעשות דברים גם שלא לשמן: "לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אעפ"י שלא לשמן שמתוך שלא לשמה בא לשמה" (פסחים נ, ע"ב). ובכל זאת עשייה על מנת לקבל פרס מעמידה את האדם במרכז, והעבודה היא לצרכיו ולטובתו, והופכים את הקב"ה ל"קבלן" שנותן שכר.

³ מפאת רוב המקורות בעניין זה, לא נצטט כאן פסוקים או מאמרי חז"ל. בספרי עיוני פרשה דברים, עמ' 210, כתבתי על "ערך השמחה", תוך ציטוט מקורות רבים, ועמדתי על ארבעה היבטים בערך השמחה: א. יגיעה. ב. התחדשות. ג. אמונה וביטחון. ד. נתינה וכלליות.

ב. שמחת חג האסיף

בכמה מישורים יש למצוא את המשמעות המיוחדת של שמחת חג הסוכות, חלקם מרקיעים לשמי רום, אבל אנחנו נתחיל לבאר את המישור הפשוט והטבעי ביותר. בעלי התוספות פירשו, שמדובר על השמחה הגשמית המיוחדת בחג האסיף. וזה לשונם: "אתה מוצא כתוב שלש שמחות בחג הסוכות... גבי שבועות לא כתיב אלא חדא: 'ושמחת לפני ה' (דברים טז, יא) וגבי פסח לא כתיב שמחה כלל. לפי שבפסח עדיין לא נלקטו תבואות ולא פירות האילן, ובחג השבועות נלקטו התבואות, ואיכא חדא שמחה ולא יותר, אבל בחג הסוכות שנלקטו התבואות ופירות האילן, וגם הכל נאסף אל הבית אז השמחה היא שלמה לכך כתיב ביה שלש שמחות" (דעת זקנים מבעלי התוס', דברים טז, טו).

מובן, שהשמחה הגשמית הזו היא לפני ה'. וכך מדגיש בעל כלי יקר: "השמחה דווקא בחג הזה לפי שהוא זמן אסיפה שמדרך העולם לשמוח בה יותר. ע"כ הזהיר ה' שתהיה השמחה לפני ה' דווקא, ולא כשמחת הריקים אשר כל מזימתם הרוג צאן ושחוט בשר, השותים במזרקי יין⁴ ומרבים מחלוקת בישראל ובשמחתם זו החריבו שני בתי מקדש וגלו בראש גולים. אמנם כנאמר 'כי בשמחה תצאו ובשלוש תובלון ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה' (ישעיהו נה, יב). 'בשלוש' - כשתהיו באגודה אחת ושלוש ביניכם 'תובלון' אל הארץ [חזרה מהגלות], 'ההרים והגבעות' - המה ראשי המעלה אשר גובה ויראה להם, 'יפצחו לפניכם רינה' - גורמים לכל דבר שבקדושה כדינם, 'וכל עצי השדה' - כל הצפונות הרמוזים בד' מינים 'ימחאו כף' לשמוח לפני ה'" (כלי יקר, ויקרא כג, מ).

גם מארי דחסידות מדברים על העלאת השמחה לדרגה רוחנית קדושה לבל תהיה שמחה של תענוג בהבלי העולם הזה. כך בשפת אמת:⁵ "והיית אך שמח" (דברים טז, טו) לאשר כי השמחה יכול להתפשט לבוא לידי פריקת עול ח"ו, ולכן נאמר בו 'אך' לשון מיעוט,⁶ ואמרו חז"ל 'אך את הזהב' (במדבר לא, כב) שצריכין להעביר החלודה (ספרי). כמו כן, 'אך שמח' להיות השמחה רק לשם שמים בלי

⁴ על פי הנאמר בעמוס: "השוכבים על מיטות שן וסרוחים על ערשותם ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק... השותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו" (ו, ד-ו).

⁵ במאמר זה הבאתי הסברים רבים בשם ה'שפת אמת'. הציטוטים כאן הם מהדפוסים המקובלים [הישנים] של השפת אמת. ההפניות הן לכרך ה', דברים - סוכות, שבו יש עימוד כפול: באותיות - בעמוד השמאלי. ובמספרים - בעמוד הימני.

⁶ "כל אכין ורקין שבתורה מיעוטין (רש"י, ויקרא כז, כז). המקור בילקוט שמעוני ח"א, רמז נז.

פסולת... (שנת תרל"ז).⁷ ובעין זו כתב להלן, "אך שמח - לרבות לילי יו"ט אחרון, כי ע"י כ"א ימים מראש השנה עד שמיני עצרת [=בגימטריה: 'אך'] נתברר עתה, שהשמחה שבאה ע"י יראה היא זכה וברורה. ש'אך' הוא לשון בירור, כמו 'אך את הזהב' - להעביר החלודה" (שנת תרל"ט).

וכל זה מתקשר לדברינו דלעיל, שחג הסוכות מציין את החיבור בין הגשמיות לרוחניות ושעבודת ה' היא לשעבד גם את ה"מקנה"⁸ וגם את האפסים,⁹ כך יש לשעבד גם בעבודת ה' את השמחה באיסוף של התבואה הגשמית לשמחה לפני ה', ומכאן השמחה המיוחדת שיש בחג הסוכות שלאחריה באה שמחת תורה - שיא כל השמחות.

ג. השמחה אחרי הטהרה בימים הנוראים

ישנם הסברים אחרים המדגישים פנים וגוונים נפרדים בשמחה "רוחנית" דווקא. כולם, יש לומר, נובעים מהעובדה שסוכות נחוג אחרי הימים הנוראים, במיוחד אחרי יום כיפור שבו נטהר האדם מכל טומאותיו, והוא עכשיו כבריה חדשה המתחילה דרך חדשה - בשמחה.

נתעכב בקצרה על כמה גוונים בשמחת הסוכות הנובעים מטהרת יו"ט. כן כתב השפת אמת: "זמן שמחתנו - וכתוב 'לישרי לב שמחה'. לכן אחר ר"ה ויו"ט שנעשין בנ"י 'ישרי לב'¹⁰ דכתיב 'הא-להים עשה את האדם ישר' (קהלת ז, כט) ורק ע"י לכלוך העוונות [נהיו] חשבונות רבים. ולכן אחר ימי הטהרה מתעורר השמחה" (שנת תרל"ב).

ובמקום אחר הרחיב יותר: "הפסוק 'לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה הא-להים את מעשיך' (קהלת ט, ז) הוא על חג הסוכות"¹¹ זמן שמחתנו, 'כי כבר רצה הא-להים' מה זה הלשון 'כבר'? הענין הוא כמש"כ

⁷ ובהמשך כתב ש"אך" למעט האומות, כמו שכתוב "ובשמחתו לא יתערב זר" (משלי יד, י).

⁸ עיין במאמר 'סוכות ויעקב אבינו', לעיל עמ' 73.

⁹ עיין במאמר 'סוכות וקהלת', להלן עמ' 283.

¹⁰ ישראל בפיסוק אותיות ישר-אל, והרי כאן רמז ל"ישרי לב".

¹¹ יצוין, שבמקור מובא פסוק זה על מוצאי יו"ט: "ביוה"כ מתענין כולם, והקב"ה מוחל להם את הכל. ובת קול יוצאת ואומרת להם (קהלת ט, ז) 'לך אכול בשמחה לחמך... כי כבר רצה הא-להים את מעשיך' (קהלת רבה ט, ג). וכן פירשו תוספות: "דבליל יוה"כ [ערב יו"ט] מצוה להכין ולטרוח בצרכי סעודה דהוי כעין יו"ט, כדאיתא במדרש דבמוצאי יוה"כ פ' בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך" (תוספות, יומא פז, ע"ב, ד"ה 'זהאמר רב').

'השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם' (איכה ה, כא), כי שורש בני' למעלה מן הטבע כמו שכתוב שעלו במחשבה קודם שנברא כל העולם. אך ע"י החטא כתיב עוונותיכם היו מבדילים, וע"י תשובה חוזרים אל השורש. ונמצא ממילא נתקן הכל, וזה 'כבר רצה', שע"י התשובה חזרו למקומם הראשון... (שנת תר"מ).

וכן כתב השם משמואל: "סוכות זמן שמחתנו - בפשטות יש לומר, שהשמחה היא מחמת מחילת עוונות ביום הכיפורים וכענין שבמדרש (שמות רבה לו, ב) 'יפה נוף משוש כל הארץ' שלא היה אחד מישראל מיצר כשהיה ביהמ"ק קיים. שהיה אדם נכנס לשם מלא עוונות, והיה מקריב קרבן ומתכפר לו. אין שמחה גדולה מזו שהיה יוצא צדיק. וקרבות אינן מכפרין אלא על השוגגין. מכל שכן יוהכ"פ שמכפר גם על המזידין, אין לך שמחה גדולה מזו" (סוכות, תרע"ט, עמ' קעא).

בהמשך דבריו כותב ה"שם משמואל" שנפש טהורה מעוונות יש לה שמחה מיוחדת מעבר לזה שנפטרה מעונש ומייסורים. "דהנה הנפש היא מהעליונים [=יצירה רוחנית]. ואין שמה רק חדוה ושמחה ואין שמה עיצבון כלל וכמש"כ "עוז וחדוה במקומו" (דברי הימים א' טז, כז), והיה בדין שגם האדם יהיה תמיד בחדוה ושמחה. אלא הגוף שבתחתונים [=יצירה גשמית] מושך לרוח עצב. ועל כן האיש שעיקר אצלו הנפש והיא גברת הבית הוא נוטה לשמחה, אבל כשהגוף גובר - מה גם איש שיש עליו עוונות שמאפילים את אור הנפש, ממילא הוא נעדר השמחה... ועל כן [ביוכ"פ] בכפרת עוונות ששבה הנפש להיות גברת הבית ממילא נתגברה אצלו השמחה ביתר שאת. וכמו שהגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצ"ל¹² 'תגלנה עצמות דיכית' (תהילים נא, י) שפירש 'דיכית' - טיהרת,¹³ מלשון דכי [=טהור] (סוכות, שם שם).

ד. השמחה ש"הביאני המלך חדריו"

לשמחת הטהרה שבסוכות יש להוסיף את שמחת ההתחברות המוחלטת לקב"ה, שאף היא מובלטת בסוכות בכלל, וע"י הסוכה בפרט. כך כתב ה"שפת אמת": "סוכות זמן שמחתנו דאיתא 'כל מצוות שקיבלו עליהם ישראל בשמחה עדיין עושין בשמחה' (שבת קל, ע"א), וכתוב 'בצלו חמדתי וישבתי' (שיר השירים ב, ג) מה שנמשכו אחר הבורא במדבר, כמו שנאמר 'זכרתי לך חסד נעוריך' (ירמיהו ב,

¹² האדמו"ר רבי אברהם בורנשטיין מסוכצ'וב, בעל "אגלי טל" ו"אבני נזר".
¹³ בדרך כלל מסבירים "דיכית" - ייסרת. וכן בפירוש רש"י: "דיכית - כשכעסת עלי" (תהילים שם שם). ובמלבי"ם: "העצמות המדוכאים בנגע ומכאוב" (שם).

ב), ומרוב תשוקתם אליו יתב' לא הרגישו משום חוסר מזון כמש"כ 'וגם צידה לא עשו להם' (שמות יב, ט). הפירוש, בהיותם תחת צילו יתברך היו בשמחה וחדוה להתעכב בצילו. לכן נקרא "צילא דמהימנותא" (שנת תרמ"א).

ועוד כתב: "ימי הסוכות נקראו 'זמן שמחתנו' כי השי"ת זיכה אותנו לישוב בצלו והיא מעין בחינת גן עדן, דכתיב 'וישם שם את האדם' (בראשית ד, ח), ועיקר הבריאה היה להיות דירת האדם שם. ושם היה השמחה כמו שנאמר 'כשמחך יצורך בגן עדן מקדם'. והגם שכתוב 'ויגרש את האדם' (שם ג, כד), אעפ"כ יש זמנים שמתנוצץ קצת הארה מבחינת גן עדן. והשי"ת הכניסנו לדירה זו שאף עליה שם שמים, כדאיתא בגמרא והשמחה במעונו. לכן דירה זו מביאה השמחה ובוודאי ע"י טהרתן של ישראל ביוכ"פ יש שמחה לפניו במרום, לכן יש לנו לשמוח בשמחת הבורא יתברך" (שנת תרמ"ג).

וכעין זה כתב ה"שם משמואל": "יש לדרוש עוד, 'זמן שמחתנו' על פי מאמר הכתוב 'הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך' (שיר השירים א, ד), וכן הוא חג הסוכות שכל הסוכה היא חדר המלך מלכי המלכים הקב"ה, וחל שם שמים על הסוכה, ואיתא בספרים הקדושים שסוכה היא דוגמת בית המקדש. ועל כן נתקיים 'נגילה ונשמחה בך'... והזמן הנאות לזה היא דווקא אחרי יוכ"פ... כי בעוד משא העוונות על האדם אין לבא לחדר המלך כענין שכתוב (אסתר ד, ב) 'כי אין לבא אל המלך בלבוש שק'" (סוכות, תרע"ט, עמ' קעא).

האדמו"ר מסלונים האריך להסביר, איך בית המקדש הוא בחינת "שמחת לבו"¹⁴ של הקב"ה - "שנתאוהה הקב"ה שיהיה לו דירה בתחתונים ובו היה גילוי האהבה שבין הקב"ה לישראל בבחינת 'ויביאה אל ביתו'. ובהמשך לכך כתב על חג הסוכות: "וזהו גם כללות עניינו של חג הסוכות זמן שמחתנו, שלאחר הימים הנוראים בהם ישראל נתעלו ונזדככו, נתן לנו הקב"ה את מצות סוכה שעניינה 'הביאני המלך חדריו' בבחינת הביאה לביתו. והוא מעין בחינת בית המקדש וכדאיתא (סוכה ט, ע"א) שיש חלות קדושה על הסוכה, ובוהר הקדוש (ח"ג רנא, ע"ב) על הסוכה אומר הפסוק - 'בצילו חמדתי וישבתי' (שיר השירים ב, ג) כי זה ענין הסוכה והוא גילוי האהבה מעין הבחינה שהיתה בבית המקדש. וע"ז חג הסוכות הוא זמן שמחתנו שישראל שמחים עם גילוי האהבה העילאית בין

¹⁴ "ביום חתונתו" - זה מתן תורה, 'וביום שמחת לבו' - זה בנין ביהמ"ק שיבנה במהרה בימינו" (משנה תענית ד, ח).

קוב"ה וישראל המתגלה בחג הסוכות אשר בו הביאני המלך חדריו" ואין זה רק מצוות השמחה שבכל הרגלים, אלא זמן שמחתנו" (נתיבות שלום ח"ב, עמ' קצ).

ה. שמחת רוח הקודש

הטהרה היתרה של בני ישראל בחג הסוכות גרמה לשמחה נוספת בשל רוח הקודש שנתלוותה אליה. כך דרשו חז"ל: "למה נקרא שמה [=של השמחה] בית שואבה? שמשם שואבין רוח הקודש. על שם 'שואבתם מים בששון ממעייני הישועה' (ישעיהו יב, ג)... א"ר יונה: יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה ונכנס לשמחת בית השואבה ושרת עליו רוח הקודש. ללמדך, שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמת, מאי טעמא? 'והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח א-להים' (מלכים ב' ג, טו)"¹⁵ (ירושלמי, סוכה ה, א). לדעת הרמב"ם רוח הקודש היא סוג של נבואה,¹⁶ וכבר דרשו חז"ל: "אין הנבואה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה" (מדרש הגדול ויגש, מה). וברור, שרוחות הטהרה והדבקות בה' המצויים בסוכות, כשהם באים בשמחה אדירה הם מעוררים להשראת רוח הקודש על הראויים לה, וממילא היא [רוח הקודש] גורמת גם להתגברות השמחה, בחינת רצוא ושוב.

להלן נביא שלוש התייחסויות של ה"שפת אמת" לעניין השמחה ורוח הקודש הנשאבות משמחת בית השואבה. "שמחת בית השואבה שמשם שואבין רוח הקודש, כי השמחה היא כלי לשאוב מים חיים, והוא רוח הקודש דכתיב 'זיפח באפיו נשמת חיים' (בראשית ב, ז). וכפי שאדם מתדבק בעיקר החיות שיש לו מה' יתברך, מתפשט החיים בכל איבריו [דהיינו ע"י השמחה אדם מתדבק בקב"ה וממילא מושך שפע של רוח הקודש, כמו שהיה בעת יצירת האדם עם הנשמה שנופחה באבריו הגשמיים]. ואיתא 'לא ראינו שינה'¹⁷ כדאיתא על משה רבינו ע"ה שכל מ' יום שהיה בשמים לא היה יכול לישון"¹⁸ שידע שאין שיעור מה שיכול לקבל בכל שעה ושעה. וכן כתיב (ויקרא כג, מא) 'שבעת ימים בשנה' על ימי הסוכות מה שלא נאמר בשאר הרגלים שיעקר הארת השנה תלויה בז'

¹⁵ הפסוק במקור: "והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'".

¹⁶ מורה נבוכים ח"ב, פרק מה.

¹⁷ "א"ר יהושע בן חנניה: כשהיינו שמחים שמחת בית השואבה לא ראינו שינה בעינינו" (סוכה נג, ע"א).

¹⁸ "מנין שלא ישן ולא נתנמנם... אמר אם אישן אני מפסיד, שלא אמר לי אלא מ' יום בלבד" (שמות רבה מז, ז).

ימים אלו, והכלי לקבל הוא השמחה" (שנת תרל"ד). כל כך גדול היה השפע הרוחני בשמחת בית השואבה שהיה חבל להם לישון...¹⁹

ובשנה אחרת כתב: "שמחת בית השואבה שמשם שואבין רוח הקודש דכתיב 'ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה' ותרגומו 'לרוח ממללא' (אונקלוס שם). לכן אחר ר"ה ויוכ"פ שניתן חיים לאדם ונתחדש לו חיים בקרבו זוכה לרוח הקודש... ובנבואה יש כמה דרגות, ושורש הכל הוא הדיבור כמו שכתבו ז"ל 'שם נביא מלשון נב שפתים'.²⁰ לכן גם מי שאינו בא למדרגת נביא, אעפ"כ בהתעוררות רוח חיים, ויכול להוציא דברי תורה מפיו נקרא רוח הקודש. וזהו עיקר השמחה כשבא האדם אל שלמות רוח שבקרבו, כמו שכתוב (משלי טו, כג) 'שמחה לאיש במענה פיו'" (שנת תרל"ט).

וכשם שחג הסוכות מתחדש בכל שנה ושנה, ומתחדשת גם השמחה, כך מתחדשת גם השפעת רוח הקודש משמחת בית השואבה. כך הבטיח השפת אמת: "ואף גם עתה, שאין לנו [אפשרות] לקיים זאת השמחה כראוי, אעפ"כ הוא הבטחה 'והיית אך שמח'. אך - חלק' פירוש: אף בדורות השפלים שלא תהיה השמחה בשלימות... ואפשר זהו שאמרו חז"ל 'לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה' - היינו הימים טובים, בגלות הדומה ללילה באחרית הימים" (שנת תרל"ו). גם אז תהיה רוח השפעת רוח הקודש, ושמחה גדולה בבית השואבה.

ו. שמחת החזרה בתשובה

עד כה עסקנו בשמחה הנובעת מהעובדה שאחרי יוכ"פ האדם עומד נקי מעוונות ומעוטר בעטרות, שדיברנו עליהן לעיל: דבקות בה' ורוח הקודש. השמחות האלה מתעצמות אם נביא בחשבון שלא מדובר באדם שנולד טהור או שהיה טהור משכבר, אלא הטהרה היא תוצאה של התשובה, שרק היא

¹⁹ כידוע, נוהגים שלא לישון בראש השנה. "מאן דדמיך [=ישן] בריש שתא, דמיך מזליה" (מובא בדרכי משה, או"ח סי' תקפג, מירושלמי ראש השנה. אמנם בירושלמי שלנו ליתא). ההסבר המקובל הוא שזה כעין "סימנא מילתא", וכגון סימנים אחרים שאנו עושים בר"ה באכילת ה"סימנים". שמא יש לומר שאין לישון בראש השנה, כי חבל על כל רגע של ראש השנה, שאינו מנוצל לתורה ולתפילה [להבדיל: מספרים שנפוליאון מיעט לישון, כי אמר: כשאני ישן איני 'הקיסר נפוליאון', וחבל לי].

²⁰ "ואהרן אחיך יהיה נביאך" - כתרומתו: 'מתורגמןך'. וכן כל לשון נבואה אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, והוא מגזרת נב שפתים" (רש"י, שמות ז, א). הרחבתי בעניין זה בספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 17, בעניין יונה השותק וכובש נבואתו.

כיפרה על כל המון העברות שרבעו על שכמו ומצפונו של האדם. השמחה של האדם הטהור היא גדולה, אך גדולה הימנה השמחה של אדם טמא שנטהר זה עתה והוא מרגיש את ההבדל בין שחור האתמול לזהר היום.²¹

כך תיאר הרמב"ם את בעל התשובה: "אמש היה זה שנאו לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד" (הלכות תשובה ז, ו). אם מדד השמחה הוא תוצאה של ההתקרבות לקב"ה, ברור שהתקרבות בעל התשובה שהיה רחוק, הרבה יותר גדולה מאשר התקרבות הצדיק שהיה צדיק ממילא.²² וזה תורף מאמר חז"ל המפורסם, "במקום שבעלי תשובה עומדין שם צדיקים אינם עומדים שם" (ברכות לד, ע"ב). זו השמחה המיוחדת של בית השואבה, שבה יש מקום מיוחד לבעלי תשובה, ולכאורה אחרי יום כיפור כולנו בעלי תשובה.

לכן מובא בגמרא, שבשמחת בית השואבה היה מקום מרכזי לבעלי התשובה, ולא מצאנו מקום כזה לבעלי תשובה בעבודה של חג אחר. המשנה מתארת את שמחת בית השואבה: "חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות" (סוכה ה, ד) בגמרא מובאות מה היו דברי השירות והתשבחות: "ת"ר יש מהן אומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו, אלו חסידים ואנשי מעשה. ויש מהן אומרים אשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו - אלו בעלי תשובה. אלו ואלו אומרים אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא - ישוב וימחול לו" (סוכה נג, ע"א).

ה"שפת אמת" מסביר בפנים חדשות את יתרונם של בעלי התשובה על החסידים ואנשי מעשה, אשר לכן נתקן להם שיר מיוחד: "כי הבעלי תשובה אין להם מקום. והקב"ה נותן להם מקום והוא הסוכה. כי בנ"י הם עתה [=אחרי יום כיפור] בעלי תשובה ויושבים בצילו של מקום.²³ וכפי מה שיודע האדם שאין לו מקום מצד עצמו, נותן לו הקב"ה מקום. ומקום זה גבוה ממה שזוכה במעשיו.

²¹ על דרך שכתב הרב הוטנר בעניין הכבוד: "כך הוא טבעו של עניין הכבוד אשר בהכנעתו של מי שהיה מסרב להיכנע, יש עדיפות של כבוד מאשר בהכנעתו של מי שהיה נכנע מעולם... לפי ערך חריפות ההתנגדות של אתמול, כן לעומת זאת ערך הכבוד העולה מן ההכנעה של היום" (פחד יצחק ראש השנה, מאמר יב, עמ' קג).

²² ומשל נוסף: מי שהיה עמוס לעייפה מרגיש הקלה גדולה בהסרת משאו, מאשר מי שלא היה עמוס מעולם, שאינו מרגיש הקלה כלל.

²³ לעיל (עמ' 103-104) עמדנו על ההתקרבות הגדולה של בנ"י לקב"ה בחינת "בצלו חמדתי וישבתי" (שיר השירים ב, ג).

ועל זה אמרו 'במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד' כי הבעלי תשובה יושבים במקום שניתן להם מן השמים" (שנת תרל"ו).

וכעין זה כתב גם ה"שם משמואל": "מה שאנו אומרים בסוכות 'זמן שמחתנו', אף שגם בפסח ובשבועות מחויבין בשמחה,²⁴ מ"מ יש בסוכות תוספת שמחה שהיא קרוב רחוקים²⁵ והתפשטות הקדושה ביותר. וכמו שהגיד זקני זצלה"ה מקוצק ששמחה היא התפשטות הקדושה, ומובן שבסוכות שהוא זמן התפשטות ביותר לזה נאה לקראתו 'זמן שמחתנו'".

הרב הוטנר מוסיף הסבר לשמחה המיוחדת של בעלי תשובה בשמחת בית השואבה. ההסבר הוא המשך לחידוש שלו. שעולם התשובה הוא עולם חדש. "כחה של תשובה אינו כח בין שאר הכוחות שהעולם מתנהג על ידן, אלא שהיא הויה חדשה מעיקרה... המהדורא קמא של הבריאה אין כוחה מגיע אלא עד שעת החטא. ושעת החטא היא שעת הקץ להויה זו. והיינו שם הויה ראשון אשר בי"ג מידות 'ה' קודם שחטא', אלא שכאן נוצר עולם חדש של תשובה אשר לזה בא שם הויה השני".²⁶ להלן הוא מיישם יסוד זה גם לגבי התפילה, מתן תורה ובחירת ישראל, שבשלתם ישנם שני מצבים שונים - לפני החטא ואחרי החטא, ואין מלכות נוגעת בחברתה או נלמדת ממנה.

את היסוד הזה הוא מיישם גם לגבי השמחה בעבודת ה', שכן יש עניין כללי להיות שמח בעשיית המצוות, שהרי כך פסק הרמב"ם: "השמחה שישמח האדם בעשיית המצוה ובאהבת הא-ל שצווה בהן עבודה גדולה היא" (הל' לולב ח, טו). ברם לדעת הרב הוטנר עבודת השמחה היא מחוץ למצוה עצמה, והיא אינה דומה לשמחה שבמצוות התשובה. "שאני מצוות התשובה, שאין עבודת השמחה נמצאת חוץ ממנה, אלא שהיא נכללת בתוכה. דהרי כתב רבינו יונה בשער רביעי אות ח' 'דמדרכי התשובה להראות שמחתו כשיגיע זמן כפרתו ותהי לו לעדה על דאגתו לאשמתו ויגונותיו לעוונותיו' ועיין שם. ונמצא דשמחת הסליחה ויגון החטא, הם שני צדדים של מטבע אחת וממילא כשם דיגון החטא הוא עיקר מעיקרי התשובה, כמו כן שמחת הכפרה בכלל עבודת

²⁴ ובכל זאת אין הם נקראים 'זמן שמחתנו' אלא 'זמן חרותנו' ו'זמן מתן תורתנו'. משמע, שהשמחה אינה מהותית לחג אלא נלווית אליו.

²⁵ דהיינו יש מקום מיוחד לבעלי התשובה שהיו רחוקים ונתקרבו.

²⁶ פחד יצחק, יום כפור, מאמר א, עמ' מד. מועתק מפחד יצחק שבת וסוכות, קונטרס ירח האיתנים, מאמר ט אות ג, עמ' קפו-קפז.

התשובה היא נכנסת, שכן השמחה בעבודת התשובה נובעת היא מעצם תוכנה של מהות התשובה, ולא רק מפני היותה אחת ממצוות ה' (שם אות ז, עמ' קצ).

ולפי זה הוא מסביר את דברי הרמב"ם: "אע"פ שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתירה" (הלכות לולב ה, יב). כי חג הסוכות הוא אחרי כפרת יוכ"פ והסליחה לבנ"י. וזו השמחה היתרה, "הבפועל ממש של השמחה היתירה של חג הסוכות נתקיים על ידה של שמחת בית השואבה ונמצא דשמחת בית השואבה היא ה'למעשה' של עודף השמחה הגנוז בבחירת ישראל על דרך התשובה דווקא. האם יוכל להיות אפוא דבר יותר טבעי מאשר כי שמחה זו תוליד שירה מיוחדת לבעלי תשובה" (שם, אותיות ח-ט, עמ' קצא).

ז. "אנו לי-ה ולי-ה עינינו"

המשנה מסיימת את התיאור הארוך והמרהיב של שמחת בית השואבה בנימה צורמת במקצת. "הגיעו לשער היוצא למזרח הפכו פניהם למערב [לכיוון בית המקדש] ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה, אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה והמה משתחווים קדמה לשמש. ואנו לי-ה עינינו. רבי יהודה אומר היו שונין ואומרים אנו לי-ה ולי-ה עינינו" (סוכה ה, ד). כך מתאר יחזקאל הנביא את המראה שאליו רומזת המשנה: "ויבא אותי אל חצר בית ה' הפנימית, והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה, והמה משתחווים קדמה לשמש" (ח, טז); על הפסוק המזעזע מוסיפה הגמרא ומשליכה רפש על אבותינו, "ממשמע שנאמר 'ופניהם קדמה' איני יודע שאחוריהם אל היכל ה' מלמד שהיו פורעין עצמן ומתריזין כלפי מטה" (סוכה נג, ע"ב).

והדברים לכאורה תמוהים ביותר. למה לסיים תיאור כל כך קדוש וטהור של מצוה שכולה טהרה ודבקות, במעשה מכוער של כ"ה אנשים המתואר ביחזקאל, והתרחש מאות שנים לפני חיבור המשנה? מה התועלת ומה המסר? ויתר על כך, דיבורים אלו הם אסורים וחסורים, ויש לתמוה איך אמרו כן על אבותיהם, הלא דיבורים אלו הם בבחינת 'מתכבד בקלון חברו' שאין לו חלק לעוה"ב?²⁷ יש שתירצו, שעשו זאת כדי לכפר על אבותיהם שחטאו על ידי ביושם, וכן מצינו

²⁷ "המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעוה"ב" (ירושלמי, חגיגה ב, א). "שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה: במה הארכת ימים? אמר, מימי לא נתכבדתי בקלון חברי" (מגילה כח, ע"א).

שעשה חזקיה המלך שגירר עצמות אביו על מיטה של חבלים (פסחים נו, ע"א), והיה זה כדי שיתכפרו עוונותיו של אביו (סנהדרין מז, ע"א).

אכן, בדרך כלל אנו שומרים גם על כבוד החוטא, אך לא על כבודו של עובד עבודה זרה. "מפני מה תקנו תפילה בלחש? שלא לבייש עוברי עבירה [רש"י: "המתוודים בתפילתם על עבירות שבידם"]]. שהרי לא חילק הכתוב מקום בין חטאת לעולה [רש"י: "לא קבע לשחיטת חטאת מקום בפני עצמו שלא יבינו שהוא חטאת - ומתבייש"] (סוטה לב, ע"א). אולם לאחר שקלא וטריא ארוכים עולה, שבעוון עבודה זרה יש קרבן מיוחד שכולם מכירים בו, ומסבירה הגמרא: "נכסיף וניזיל כי היכי דנכפר ליה" [רש"י: "הטיל עליו הכתוב שיתבייש, ותהיה לו כפרה"] (שם שם).

וכן הוכיח הנצי"ב לגבי המצורע שבא להתכפר על חטא לשון הרע. "להורות - היינו שהכהן יהא קורא לתלמידיו, להראות להם בעיון צורת הנגע ופרטיו... ובאמת הוא בזיון גדול לאדם, שיתקבצו תלמידים רבים ויביטו על בשרו ונגעו. ודאי בהוראה כיוצא בו במקום אחר אסור לעשות כן ולהלבין פני השואל. אבל זאת תורת המצורע' שיגיע לו כפרה על שהלבין הוא פני חברו" (העמק דבר ויקרא יב, נג).²⁸ וגם כאן מהווה הבושה, כפרה על עוון החוטאים בימי יחזקאל.

תשובה אפשרית נוספת היא, "שמכיון שכעת יצאו כולם כשאחוריהם לקודש [הם יצאו מביהמ"ק לשאוב מים מהשילוח], והיה זה קרוב לשעת זריחת השמש, חששו פן נמצא ביניהם איש או אשה אשר יש בלבבו מחשבה זרה כעין זו של אבותיהם, ולכן הזהירם באמירת פסוק זה. ומכיון שאלה מילות בפסוק - אין זה מוציא לעז על הראשונים. ואולי לזה כיון רש"י שמוסיף כאן 'פסוק הוא ביחזקאל'".²⁹

ועדיין קשה, איך מסבירים שני התירוצים הללו שדווקא בשעת השיא, דווקא בסיום ביאור המשנה שאמור להיות בטוב ובנועם, יזכירו דבר מחפיר שכזה.³⁰ ועל כן נביא תירוץ חדש המסביר, מדוע דווקא בשעת השיא יורדים

²⁸ בעיוני פרשה ויקרא, עמ' 100 הארכתי בסוגיה זו, והבאתי תשובה של הרב וולדנברג בקשר לביקור רופאים עם סטודנטים המגלים את גוף החולה, וגורמים לו בושה.

²⁹ מובא בגמרא הוצאת שוטנשטין סוכה נא, ע"א (הערה 20), בשם שושנים לדוד.

³⁰ "כי אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד". "מצינו לנביאים ראשונים שהיו חותמין דבריהם בדברי נחמות. והכתיב 'כי אם מאוס מאסתנו?' 'השיבנו ה' אליך' [=הפסוק הקודם שחוזרים עליו] תחת 'כי מאוס' (ירושלמי, ברכות ה, א). וכ"כ רש"י שם "השיבנו ה' - מפני

לתחתית הכי נמוכה. הדברים מתיישבים עם מה שהבאנו לעיל (עמ' 107) בעניין השמחה והכבוד. ככל שהריחוק היה גדול יותר, כך גדלה השמחה ומתגדל הכבוד עם ההתקרבות. אותו עיקרון שבו השתמשנו לתיאור שמחת המיוחדת של בעלי תשובה עשוי להסביר גם אזכור של ירידות ונפילות הרבה יותר חמורות, לא של האנשים שהשתתפו בשמחה, אלא של אבותיהם. העיקרון זהה, אנו פונים לה' ואומרים לו ראה איזו כברת דרך עצומה עשינו, מהשפלות שבשפלות, מע"ז של בעל פעור, אנחנו עכשיו שמחים בשמחת בית השואבה שמחה של טהרה, של דבקות, של רוח הקודש ושל שמחת החזרה בתשובה.

כל זה רמוז בפסוק המסיים "אנו לי-ה ולי-ה עינינו". כמו שנלמד אי"ה להלן (עמ' 134 ואילך), "י-ה" [=יוד"ד וה"א] הוא עניינם של ט"ו המעלות המחברות את עזרת הנשים לעזרת הגברים, הוא השם המסמל את העלייה מעוה"ז לעולם הבא, מהגשמיות לרוחניות. על כן יש טעם בציון המקום השפל ביותר אליו הידרדרו אנשים בבזיון בית המקדש, ומשם עלינו מעלה מעלה לשמחה ולקדושה של היום. לא רק "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כח, יב), אלא סולם מוצב בשיתין, בתהום העמוקה ביותר, ומשם הוא עולה וראשו מגיע השמימה. ט"ו שירי המעלות - "אנו לי-ה ולי-ה עינינו".

עוד פן אחד יש לשמחת בית השואבה, שלא עסקנו בו במאמר זה, ומשום חשיבותו ומרכזיותו נקדיש לו מאמר מיוחד. זהו פן השמחה במים. הרי שמחת בית השואבה נקראת על פי הפסוק "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיהו יב, ג). במאמר הבא נדון אפוא בשמחה המיוחדת במים שבחג הסוכות, ובעבודה המיוחדת שבחג - "ניסוך המים".

שמסיים בדברי תוכחה הוצרך לכפול מקרא שלפניו. וכן ישעיהו ותרי עשר וקהלת".

